

ПРАВОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ПІД ВПЛИВОМ НАСИЛЬСТВА ЯК ВИД ОСПОРЮВАНИХ ПРАВОЧИНІВ

Сергій ГЕРАСИМОВСЬКИЙ,

здобувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article discusses the features of transactions made under the influence of violence as a form of voidable transaction. It is also reviewed and analyzed different points of view about the subject. The theoretical definitions of voidable transactions are also examined. The analysis of the positions and the current regulatory framework allow the author to come to conclusions about specific of transactions committed under the influence of violence as a form of voidable transaction.

Keywords: invalid transaction, voidable transaction, void transaction, violence.

REZUMAT

Autorul analizează particularitățile tranzacțiilor efectuate sub constrângere, ca tip de tranzacții contestabile. Se aduc opiniile savanților cu privire la această problemă, definițiile teoretice ale tranzacțiilor contestabile. Analiza concepțiilor abordate și a bazei normative în vigoare îi permite autorului să tragă concluzii despre specificul tranzacțiilor efectuate sub constrângere.

Cuvinte-cheie: tranzacție nevalidă, tranzacție contestabilă, violență.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности сделок, совершенных под влиянием насилия, как вида оспоримых сделок. Рассматриваются и анализируются точки зрения ученых относительно данного вопроса. Приведены теоретические определения оспоримых сделок. Анализ приведенных позиций и действующей нормативной базы, посвященной регулированию этого вопроса, позволяют автору сделать выводы о специфике сделок, совершенных под влиянием насилия, как вида оспоримых сделок.

Ключевые слова: недействительная сделка, оспоримая сделка, ничтожная сделка, насилие.

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються особливості правочинів, вчинених під впливом насильства, як виду оспорюваних правочинів. Розглядаються та аналізуються точки зору вчених відносно даного питання. Наведені теоретичні визначення оспорюваних правочинів. Аналіз наведених позицій та чинної нормативної бази, присвяченої регулюванню цього питання, дозволяють автору дійти висновків щодо специфіки правочинів, вчинених під впливом насильства, як виду оспорюваних правочинів.

Ключові слова: недійсний правочин, оспорюваний правочин, нікчемний правочин, насильство.

Правочин є одним з найпоширеніших юридичних фактів, які укладаються учасниками цивільного обороту. Разом з тим, не всі укладені правочини відповідають умовам, за яких їх можна визнати дійсними. Це можуть бути як невідповідності технічного характеру, так і зловмисні наміри учасників цивільного обороту. В результаті укладення такого правочину він може бути визнаний недійсним.

Дослідження, присвячені питанням, пов'язаним з категорією «недійсний правочин» здійснювалися такими науковцями, як: М.М. Агарковим, Ю.Р. Басінім, Д.М. Генкінім, В.І. Жековим, І.В. Матвєєвим, І.Б. Новицьким, І.Б. Рабінович, О.Н. Садіковим, М.М. Сібільовим, К.І. Скловським, Н.С. Хатнюк та ін. Разом з тим, питанням, пов'язаним з оспорюваністю

деяких правочинів, наприклад, вчинених під впливом насильства, не було приділено достатньо уваги, що дає підстави для проведення відповідного окремого наукового дослідження

Необхідно звернути увагу на те, що оспорювані правочини відносяться до правочинів з вадами волі. Вони визнаються недійсними внаслідок того, що волевиявлення відтворює не волю учасника правочину, а волю будь-якої іншої особи, яка впливає на учасника правочину.

Зазначимо, що аналіз класифікацій недійсних правочинів, запропонований різними авторами, та чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що єдиною обґрунтованою класифікацією, яка відображає зміст норм права про недійсність правочинів яка представляє тео-

ретичний і практичний інтерес, є поділ підстав (умов) недійсності правочинів на два види: 1) підстави (умови), при яких правочин є нікчемним; 2) підстави (умови), при яких правочин може бути оспорюваним.

Оспорюваність правочину означає, що такі правочини викликають ті правові наслідки, які учасники мали на увазі при їхньому здійсненні, але разом з тим їм властиві певні невідповідності вимогам закону, що дають підстави для подання позову про їхню недійсність. Для визнання цих правочинів недійсними в суд по підставах, зазначених у законі (218, 222, 223, 225, 227, 229-235 ЦК України), можуть звернутися лише ті особи, що зазначені в кожній відповідній нормі закону.

Виділення таких правочинів в окрему категорію зумовлено

тим, що визнання їх недійсними не може мати місця без позову заінтересованої чи потерпілої сторони. Тобто, лише порушення відповідного спору в судовому порядку буде свідчити про те, що на укладання правочину вплинули умови, які викликають його оспорюваність, і, навпаки, відсутність спору підтверджує, що укладений правочин відповідає інтересам його учасників чи одержує схвалення третіх осіб, які повинні були дати згоду на його укладення.

Таким чином можна зазначити, що такі властивості підстав (умов) оспорюваності правочинів виключають можливість визнання їх недійсними з ініціативи суду без порушення відповідного спору заінтересованими чи потерпілими особами.

Оспорюваний правочин на момент вчинення породжує для його сторін цивільні права та обов'язки, а тому припускається дійсним. Водночас порушення умов дійсності правочинів в момент вчинення зумовлює можливість оспорення їх заінтересованою особою, а також винесення судом рішення про його недійсність. Також ці правочини в літературі називають відносно дійсними [1, с. 98].

Таким чином, оспорюваний правочин – це правочин, який на момент вчинення породжує притаманні дійсному правочину правові наслідки, але ці наслідки носять нестійкий характер, отже на вимогу заінтересованих осіб такий правочин може бути визнаний судом недійсним на підставах, встановлених законом.

Оспорювані правочини є різновидами недійсних правочинів, а недійсним, в свою чергу, може бути визнаний лише укладений правочин, тобто такий, щодо якого сторонами в потрібній формі досягнуто згоди з усіх істотних умов. Якщо у процесі вирішення спору буде встановлено, що пра-

вочин між сторонами фактично не був вчинений, то суд припиняє провадження у справі. Чинне законодавство не виключає права позивача об'єднати в одній позовній заяві вимоги про визнання правочину недійсним з вимогою повернути одержане за цим правочинном у натурі або про відшкодування у грошах [2, с. 374].

На думку А.В. Черяріна, законодавче закріплення оспорюваності правочину, що не відповідає вимогам закону, або іншим правовим актам, дозволило б забезпечити стабільність цивільного обороту і надати його учасникам можливість на свій розсуд здійснювати належні їм цивільні права, в тому числі і право на судовий захист. Внаслідок чого заінтересована особа мала би право пред'явити позов про визнання оспорюваного правочину недійсним, і суд дослідив би обґрунтованість пред'явлених вимог, реальну наявність невідповідності правочину вимогам закону і іншим правовим актам і значення таких невідповідностей для визнання правочину недійсним. Таким чином, не допускається можливість визнання недійсним правочину без судового визначення його таким [3, с. 24].

Отже, правочин може бути визнаний оспорюваним (відносно недійсним), якщо його недійсність прямо не впливає із закону або інших правових актів, але один із учасників або інша заінтересована особа заперечує його дійсність. Наприклад, до оспорюваних правочинів відносяться правочини, вчинені під впливом насильства, тобто внаслідок застосування до сторони правочину фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи.

Для визнання такого правочину недійсним сторона, на яку було здійснено тиск, має подати позовну заяву до суду з вимогою про визнання даного правочи-

ну недійсним. Суд може визнати такий правочин недійсним, у разі, коли буде встановлено, що такий правочин дійсно було вчинено особою (позивачем) проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи (ст. 231 ЦК України). Зупинимося детальніше на визначенні сутності правочину, вчиненого під впливом насильства, як різновиду оспорюваних правочинів.

Слід зазначити, що передумовами появи в сучасних кодексах норм про насильство, як підставу визнання правочину недійсним, веде до римського приватного права. Так, в тексті Юлія Павла наводяться приклади, коли хто-небудь хоче домогтися того, щоб інший продав йому або манципував річ та застосовує для цього запирання першого в домі, зв'язування, бичування тощо. Стороні правочину, яка діяла під впливом насильства, римське право надавало різні способи захисту на вибір: відновлення в первинному становищі; вимога чотирьохкратного відшкодування, якщо відповідач не провів добровільну реституцію протягом першого року, а в подальшому – однократного відшкодування [4, с. 324, 326].

Отже, фізичний тиск, як різновид насильства, полягає у заподіянні болю потерпілому шляхом застосування сили, зокрема заподіяння тілесних ушкоджень, побиття тощо.

Доказом фізичного насильства, зокрема, можуть бути фактичні обставини, які встановлені по кримінальній справі, в тому числі щодо встановлення фактів застосування до потерпілого тілесних ушкоджень різних форм тяжкості, побоїв, катування тощо. Разом із застосуванням фізичних дій, які не носять кримінального характеру, це може бути розцінено як

наси́льство, якщо такі дії фактично змусили особу до укладення такого правочину, якого б вона не уклала без відповідного тиску.

Зазначимо, що коли йдеться про правочини, укладені юридичною особою, то підставою недійсності є застосування насильства щодо особи, яка є учасником органу юридичної особи або її представником з метою спонукання до укладення договору саме з юридичною особою.

Для визнання правочину недійсним як такого, що вчинений під впливом насильства, не є обов'язковим, щоб контрагент сам здійснював насильство. Необхідно лише, щоб він знав про факт насильства та використовував це на свою користь для примушення особи вчинити правочин [5, с. 193].

Наведене впливає із змісту ст. 231 ЦК України, яка визначає підставою недійсності правочину застосування насильства не лише з боку другої сторони, а й з боку будь-якої іншої особи. В цьому випадку для визнання правочину недійсним достатньо встановити:

- факт застосування насильства до учасника правочину;
- використання цього факту контрагентом за правочинном;
- причинний зв'язок між насильством та укладенням спірного правочину.

Зрозуміло, що в правочинах, укладених під впливом насильства, волевиявлення не відповідає внутрішній волі, адже бажання укласти даний правочин у однієї сторони взагалі відсутнє (і обидві сторони це розуміють), і правочин укладається лише в результаті таких зовнішніх факторів, які не дали змоги висловити стороні (яку примушують) свою незгоду щодо укладення правочину.

Отже, одна сторона має намір укласти відповідний правочин і за допомогою третіх осіб або своїх неправомірних дій примушує другу сторону укласти цей правочин, тобто нав'язує свою волю.

Правочини, укладені під впливом насильства, відносять до недійсних внаслідок того, що є наявність лише одного волевиявлення за умови відсутності внутрішньої волі у однієї із сторін. Внаслідок того, що особа виражає не свою, а чужу волю, можна говорити про наявність не волевиявлення, а лише про його зовнішню видимість.

Під насильством в загальному значення розуміють застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на кого-небудь, порушення особистої недоторканості [6, с. 380].

Разом з тим, в юридичній літературі існують різні підходи до розуміння терміну «наси́льство», а саме:

1) під насильством розуміють фізичний вплив на контрагента або його близьких для змушення його укласти правочин [7, с. 257];

2) до фізичних страждань додають ще й моральні страждання потерпілої сторони (які відрізняють від психічного тиску) [8, с. 222];

3) розрізняють насильницькі дії, які призводять до повної відсутності волі суб'єкта (повністю відсутні воля та волевиявлення) та насилля (фізичний примус), під впливом якого укладено правочин [9, с. 73].

Отже, об'єктом насильства може виступати як сам учасник (сторона) правочину, так і близька йому особа. Суб'єктом, в свою чергу, можуть бути: 1) контрагент правочину; 2) особа, на користь якої укладається правочин (наприклад, спадкоємець за заповітом); 3) люба особа, яка вчиняє насильницькі дії відносно одного контрагента правочину за відома чи за проханням іншого контрагента з метою спонукати першого укласти правочин.

На сьогодні достатньо часто зустрічаються випадки застосування насильницьких дій з метою

спонукати особу укласти правочин (в основному це стосується укладення договорів дарування чи інших договорів щодо відчуження майна). Також мають місце випадки, коли стороною в такому правочині є особи, які зловживають спиртними напоями, ведуть антисоціальний спосіб життя.

Враховуючи те, що правочин, який вчинено під впливом насильства, належить до оспорюваних правочинів, то крім загальних наслідків, передбачених ст. 216 ЦК України, до таких правочинів застосовуються також наслідки, передбачені ч. 2 ст. 216 ЦК України. Винна особа, яка застосувала насильство, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі, а також моральну шкоду, що завдані у зв'язку із вчиненням такого правочину.

Література

1. Заїка Ю.О. *Українське цивільне право: навч. посіб.* 2-е вид. змін. і доп. К.: Правова єдність, 2008, 368 с.
2. Ткаченко І.М. *Нікчемний та оспорюваний правочин: правова різниця між поняттями.* Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2008, том 21 (60), № 2, с. 372-377.
3. Черярин А.В. *Недействительные сделки и их последствия: спорные вопросы действующего законодательства и судебной практики.* Российский судья, 2006, № 8, с. 23-27.
4. *Римское частное право:* учеб. под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского, М.: Юрист, 1994, 508 с.
5. *Цивільне право:* навч. посіб. Д.В. Боброва, І.А. Безклубий, Е.М. Багач та ін.; за ред. Р.А. Майданика, Н.С. Кузнецової, О.В. Дзери. К.: Правова єдність, 2008, 624 с.
6. Ожегов С.И. *Словарь русского языка.* [5-е изд., стереотип.], М.: Гос. Изд-во иностр. и нац. словарей, 1963, 986 с.
7. *Советское гражданское право:* учеб.: в 2 т. под ред. О.А. Красавчикова, М.: Высшая школа, 1985, т. 1, 447 с.
8. *Советское гражданское право:* учеб.: в 2 ч. под ред. В.А. Рясенцева. М.: Юридическая литература, 1986, ч. 1, 546 с.
9. Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия.* Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1960, 171 с.